

ПРАКТИЧЕСКИ ПРОБЛЕМИ ПРИ ПРОТИВОДЕЙСТВИЕТО НА ПРОЯВИТЕ НА НАСИЛИЕ И ПРОБЛЕМНОТО ПОВЕДЕНИЕ В УЧИЛИЩНА СРЕДА – ОБРАЗОВАТЕЛНИ, ПСИХОЛОГИЧЕСКИ И ПРАВНИ АСПЕКТИ

¹Яна Кузманова, ²Станислав Пандин

¹Софийска адвокатска колегия; ²Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Резюме. Статията разглежда възможните форми на превенция и интервенция на полето на средното образование. Проявите на насилие и проблемното поведение са пречупени през призмите на образованието, психологията и правото.

Keywords: problematic behavior; violence; educational, psychological and legal aspects

Част I. От гледна точка на училищния психолог

Типично за нашите географски ширини е да се вземат мерки „следварително“, а тези мерки, като цяло, са мимолетни и не се предприемат спрямо правилните хора, по правилния начин, т.е. те по неписано правило винаги са насочени към дадена група от нищо неподозиращи люде, които възприемат ролята на своего рода „жертвен агнец“. Какво имаме предвид с това?

Още през 2011 г. в статията „Как да премахнем агресията в училище? Въпросът е грешен“ (Pandin, 2011) авторът изказва твърдението, че психологическата работа с деца и юноши в българското училище, поне що се отнася до случаите на агресия и тормоз, е от национално значение, когато става дума най-вече за поколенията, които до голяма степен бяха/са изгубени в обществените неуредици (а именно постфактум на някои деструктивни тенденции, наблюдавани непосредствено след демократичните промени). Така например процесите на разпад на нормите и ценностната система на иначе трудолюбивото българско общество доведоха до логични следствия, като фактическата кончина на семейството като „основна градивна единица“ на същото това общество. Индивидуализмът започна да се възприема като синоним на егоцен-

тризма. В този контекст можем да споменем и суицидните тенденции към абсолютна децентрализация на различните форми на организация на българските ученици. Смятаме, че дотук изброените негативни подкрепления задават до голяма степен образа на „сипаничавото“ лице на настоящето на ниво средно образование.

Във въпросната статия авторът изразява и позицията си, че е абсолютно недопустимо един специалист да осъществява консултативна, диагностична, организационна и други дейности с повече от 250 деца и/или ученици, както и с техните родители. Разбира се, това не бе възприето овреме. И до ден-дневен зависи единствено от директора на едно училище дали ще има вътрешно назначение на длъжност/и педагогически съветник, училищен психолог, или напротив, няма да има такова/такива.

Някак типично „по нашенски“ след смъртния случай на ученичка през 2017 г. властимащите си припомниха колко безусловно наложително е назначаването на такива специалисти в българските школи. И бихме допълнили, че това не бива да се случва по усмотрение на по-съвестните директори (за щастие има много такива!), а същото е необходимо да бъде конституирано по закон.

Но не един или двама колеги (психолози, ресурсни учители и пр.) биха разрешили каквото и да било, що се отнася до по-съществената редукция на агресията в училищата. Процесът е амалгамен и не търпи отсъствието на която и да е от съставляващите го страни, в лицето на възрастни, деца и юноши.

Прави впечатление обаче, че малък брой от хората с властови позиции понастоящем ни предоставят **конкретни** методи и форми на влияние в посока редуциране на агресивните тенденции у учениците. Авторът на част I, който от дълги години е там, където се случват и разрешават проблемите – сред учениците, родителите и учителите, ще представи на читателите няколко примера от европейски държави в посока интервенция и превенция на актовете на агресия и тормоз в средното училище.

От преки наблюдения на изключително успешната Унгария в наши дни могат да бъдат отбелязани някои аргументи в посока верни стъпки към педагогическия и въобще образователния процес.

По думите на д-р Золтан Ковач (държавен секретар по проблемите на общественото сближаване на Унгария) във въпросната държава преди и непосредствено след раждането на едно дете родителите са обучавани на „родителство“ (Pandin, Levi, 2014). Това се случва и впоследствие до начална училищна възраст на детето. Неглижирането на такива обучителни програми от страна на родителите може да доведе до различни **санкции**, определяни от държавата. Но в „демократичните“ си стремежи у нас очевидно вече сме забравили, че основна функция на санкциите в демократичните общества е **възпитателната**.

Защо това не може да се случи и у нас?

Впоследствие, когато децата вече са ученици, унгарската държава осъществява цялостен, подчертаваме, **централизиран мониторинг** върху образователната система, защото от много години училищата там вече не са общински, а **държавни**.

Въпросният строг мониторинг „предоставя“ изключително добре обмислени превантивни мерки не само в посока корупция на общинско ниво, но и в посока цялостна държавна политика за превенция на агресията в училищата.

Защо това не може да се случи и у нас?

Понастоящем в българските училища е абсолютно наложително да бъдат обучавани всички учители, без изключение, в посока разрешаване на конфликти на микро- и макроучилищно ниво. Чудесно е, че по времето на мандата на министър Игнатов бе създаден т.нар. „Механизъм за превенция на ученическия тормоз между децата и учениците в училище“, където има разписани мерки за всяка възникнала училищна проблемна ситуация, но също така е безспорен факт, че този механизъм не се осъществява дори и в минимална степен в повечето родни училища. Нека си зададем въпроса колко педагози си направиха труда да прочетат тези няколко страници в посока училищна превенция на агресията и тормоза? Отговорът няма да се понрави на никого.

В резюме за Механизма: целият педагогически екип трябва да осъществява превенцията на агресията и тормоза, като в челните позиции са класните ръководители, които най-добре познават своите ученици. С други думи, това е **всеобщо** вътреучилищно дело, а не едноличен акт „на ента“ степен, осъществяван само и единствено от един или двама училищни специалисти – напр. в лицето на психолога, педагогическия съветник, главния учител или зам.-директора.

Същевременно крайно време е и българският родител да бъде обучаван в лоното на „родителството“ в дългосрочен период, независимо че детето му например вече е ученик в прогимназията или в горния курс, така както това се случва в много развити западни общества. Пък дори и цената за всичко това да бъде „възпитателната“ функция на санкциите от финансово естество.

Един пример от средно училище във Великобритания.

Когато даден ученик има леко провинение, родителят бива предупреждаван вербално. При рецидив ученикът бива отвеждан в – нека за целите на настоящата статия го наречем „изолатор“ – празна стая със стол/столове в нея. Там ученикът пребивава, докато не осмисли същината на постъпката си. Без разговори, без психолог, а напротив – насаме с мислите си. След като се извини за непристойното си поведение, ученикът отново бива въвеждан в час. Но пропуснатият час или часове се наваксват **съботно-неделно** в училището в присъствието на дежурен учител.

Ако ли става дума за много тежко провинение, ученикът се отстранява от училище за определен период от време, при което родителят е длъжен да го „прибере“ до точно определен времеви интервал (напр. един час). Ако това не се случи своевременно, се налага финансова санкция на родителя. Ако работодателят на родителя е замесен в ненавременното явяване на същия, се налага такава и на него. И пр., и пр.

Гореспоменатите крути мерки се осъществяват при нужда в една демократична държава, а целта им е да запазят училищната **дисциплина**, както и **авторитета** на учителите в системата на средното образование.

В този контекст бихме искали да изразим и мнението си, че по никакъв начин не е оправдано абсолютното премахване на санкциониращи поведението мерки спрямо учениците в началния курс на българското училище. Дори и да не са фиксирани спрямо по-строгите мерки в прогимназията и гимназиалния етап, те обезателно трябва да бъдат неизменен факт. От друга страна, не е коректно, от гледна точка на науката педагогика, на санкцията да се гледа едностранно, като на нещо изключително негативно. Дадена санкция може да бъде осъществена по такъв начин, който да носи само позитиви (напр. оставането на един агресор след учебните часове с класния ръководител не бива да се превръща в монолог на висок тон, а напротив – емпатийното анализиране на дадена ситуация би могло да промени из основи неприемливото поведение на ученика, което е своего рода превантивна дейност в посока недопускането на рецидиви).

И така, и дума не може да става за премахване на агресията в училищата, но можем открито и откровено да говорим за нейното редуциране. Дори и в дадени казуси това да се случва посредством архаичното за някои „изключване“ (при изключително тежки провинения и рецидиви). Недвусмисленото следствие в подобни случаи е задължителна работа с институции по проблемите на децата и юношите в периода на непребиваване на същите в училище.

В развитите западни общества с отпадналите от училище ученици работи разнороден екип от специалисти, които се стремят да върнат в школата проблемните ученици. Основната цел тук е те да бъдат по-успешно реализирани в образователната система, а именно през следващата учебна година – тогава, когато отпадналите вече са осъзнали същността на проблемите си. Тогава, когато биха оценили адекватно това, което държавата им е предоставила безвъзмездно – правото на образование и последващото такова (*авторът имаше възможността да се сблъска „челно“ с настоящото посредством практически обучение и дейности в съответните специализирани детски заведения в Прага, Чехия*).

Част II. От гледна точка на юриста

I. Правото на децата да бъдат обучавани и възпитавани в здравословна,

безопасна и сигурна среда (чл.171, ал.1, т.1 Закона за предучилищното и училищното образование (ЗПУО), съответства на общото задължение на Република България като държава – страна по Конвенцията на ООН за правата на детето, да предприеме всички необходими мерки за закрила на детето от всички форми на физическо или умствено насилие (чл.19 на Конвенцията).

Законът за предучилищното и училищното образование, както и подзаконовите нормативни актове в тази област, съдържат редица разпоредби, пряко свързани с противодействието на насилието и проблемното поведение в училищната среда¹⁾. От анализа на тази нормативна уредба могат да бъдат очертани средствата и дейностите, чиято цел е да бъдат предотвратени проявите на насилие и проблемно поведение в училището, както и допустимите действия по наказване на извършителите на подобни прояви²⁾.

От систематичното място на разпоредбите в ЗПУО и подзаконовите нормативни актове следва, че законодателят дава приоритет на дейностите за превенция на насилието и проблемното поведение. Затова и в рамките на настоящата статия те ще бъдат разгледани най-напред.

1. Тясна връзка и взаимодействие на образователните институции с родителите и другите лица, полагащи грижи за детето – действащият Семейен кодекс (СК) посочва три групи лица, задължени по закон да се грижат за детето до навършване на пълнолетие:

1.1.) родителите – легалното определение за родител по смисъла на ЗПУО се съдържа в §1, т.26 ДР ЗПУО: това е родителят, който упражнява родителските права по смисъла на Семейния кодекс;

1.2.) настойници и попечители – при учредено по реда на гл. 11 СК настойничество и попечителство. Според терминологията на Наредбата за приобщаващото образование (НПО) това са „лицата, представляващи детето“;

1.3.) други лица, при които детето е настанено по административен (чл.137, ал.1 СК) или по съдебен (чл.137, ал.4 СК) ред. Наредбата за приобщаващото образование ги определя общо като „лица, полагащи грижи за детето“, но от семейноправна гледна точка между двете категории лица има съществена разлика – лицата по чл.137, ал.1 СК нямат родителски права и задължения, включително представителство или попечителско съдействие по отношение на детето, докато лицата по чл.137, ал.4 СК могат да извършват „необходими действия“ по смисъла на разпоредбата по отношение на образованието на детето.

Спираме се подробно на това разграничение, тъй като, както ще видим по-долу, Наредбата за приобщаващото образование не навсякъде е прецизна във формулираните разпоредби. В някои случаи тя изисква информирано съгласие и от лицата, „полагащи грижи за детето“, въпреки че такова съгласие е проява на представителство или попечителско съдействие, което не може да бъде дадено от лицата по чл.137, ал.1 СК.

Действията по превенция на насилието и проблемното поведение на учениците трябва да започнат с проучване на неговата семейна среда, в най-широк смисъл на думата. Принципът на сътрудничество (вж.чл.208 ЗПУО) е водещ в отношенията между образователната институция, където детето се обучава, и родителите и другите лица, полагащи грижи за детето. Конкретна проява на това сътрудничество е правото и задължението на родителите да бъдат информирани относно образованието и личностното развитие на детето. Както ще видим по-долу, в т.2.4., от тях се изисква съдействие, а в някои случаи и информирано съгласие за осъществяване на действията по мотивация и предотвратяване на проблемното поведение³⁾.

Не са редки и случаите, в които общите дейности не са достатъчни. Тогава на ученика трябва да се окаже и допълнителна подкрепа за справяне с проблемите в поведението, като агресивни прояви и конфликти, трудности в общуването и други подобни, чийто кръг е примерно очертан в чл.84, ал.2 НПО. Форма на тази допълнителна подкрепа е и „работата по конкретен случай“ (вж. чл.84 – 86 НПО). В Наредбата за приобщаващото образование „работата по конкретен случай“ е посочена като една от формите на допълнителна подкрепа на децата със специални образователни потребности (СОП), но считаме, че приложното поле на уредбата е много по-широко. По аналогия разпоредбите на чл. 83 – 86 НПО би трябвало да се прилагат при работата с всички ученици с проблемно поведение, съобразени с особеностите на конкретния случай. Неслучайно „работата по конкретен случай“ започва именно с проучване на неблагоприятните фактори в семейната среда на детето, включително и прояви на насилие, които биха могли да предизвикат подобни прояви и у този ученик. Ако при проучването или в хода на работата с такъв ученик биха били констатирани подобни прояви, редно е ръководството на училището да уведоми и органите за закрила на детето за предприемане на действия за защита на ученика от проявите на насилие в семейството⁴⁾.

Изложеното дотук не изчерпва всички форми на участие на родителите в дейностите по превенция на насилието и проблемното поведение. Освен с преки предложения до съответните класни ръководители и/или ръководството на училището те могат да влияят на училищната политика и чрез своите представители в общественния съвет на училището (гл.14 ЗПУО).

2. Създаване на подкрепяща среда в училище за преодоляване на проблемното поведение на учениците.

2.1. Училищният правилник – с оглед тематиката на настоящата статия най-напред ще започнем с правилника на училището. Нормативната уредба относно правилника е оскъдна. Съгласно чл.263, ал.1, т.2 ЗПУО той се приема от педагогическия съвет на училището. Този правилник обаче има важно значение в няколко насоки:

– той дава обща рамка на живота в училището, като определя правилата, които учениците са длъжни да спазват, като допълва и конкретизира техните законови задължения (вж.чл.172 ЗПУО);

– допустимо е в него да бъдат определяни награди за учениците (чл.184, ал.5 ЗПУО);

– по силата на подзаконовата делегация на чл.55, ал.1 НПО в правилника може да бъде предвидено налагане на санкции и за допуснати отсъствия по неуважителни причини – в тези случаи правилникът определя реда и условията за налагането им (вж. по-долу, т II.2).

С оглед правото на учениците да бъдат информирани относно своите права и задължения, струва ни се уместно да препоръчаме частта от правилника, която съдържа конкретните правила за поведение в училището и предвидените наказания за неизпълнение на тези правила, да бъде поставена на видно място в училището (вж. чл.171, ал.1, т.6 ЗПУО). Така не само учениците, но и техните родители ще са наясно с определените правила в съответната образователна институция и ще съдействат за тяхното спазване (срв. чл.172, ал.1, т.9 и 10 и чл.210, ал.1, т.4 ЗПУО).

2.2. Създаване на Етичен кодекс на училищната общност (чл.175 ЗПУО) – приема се от представители на педагогическия съвет, общественния съвет, настоятелството и ученическото самоуправление по ред, предвиден в правилника на училището. Етичният кодекс се изготвя по достъпен и разбираем за учениците начин и се поставя на видно място в училището, както и се публикува на интернет страницата на училището.

2.3. Дейности по превенция на насилието и преодоляване на проблемното поведение (чл.178, ал.1, т.12 и чл.185 ЗПУО) – разработват се самостоятелно от училищната общност и са конкретна проява на общата подкрепа на учениците. Те могат да включват и партньорство с родителите (вж.чл.185, ал.2, т.3 ЗПУО).

2.4. Дейности по мотивация и преодоляване на проблемното поведение (чл.186 ЗПУО, чл.41 – 48 НПО) – тези дейности се определят от детската градина/училището и могат да включват:

а) обсъждане между ученика и класния ръководител с цел изясняване на възникнал проблем и получаване на подкрепа за разрешаването му (т.1) – тази дейност се документира в дневника на класа и се информират родителят и другите лица, полагащи грижи за детето (вж.чл.42 НПО);

б) използване на посредник при разрешаване на конфликт в училището (т.2) – посредничеството се осъществява от подготвен за разрешаване на конфликтни ситуации учител, психолог и/или педагогически съветник, невъвлечен в конкретния конфликт. Изисква се информираното съгласие на родител. Както посочихме по-горе, другите лица, които могат да дадат такова информирано съгласие, са настойниците и попечителите, не и лицата по чл.137, ал.1 СК (вж. чл.43 и чл.48, ал.1 НПО);

в) консултиране на ученика с психолог или педагогически съветник (т.3) – тази дейност се осъществява по желание на родителя и другите лица, полагащи грижи за детето, или по препоръка на класния ръководител или на координиращия екип в училището (вж. чл.43 НПО);

г) създаване на условия за включване в група за повишаване на социалните умения и за общуване и решаване на конфликти (т.4) – и тази дейност се осъществява по желание на родителите и другите лица, полагащи грижи за детето, както и по препоръка на класния ръководител или координиращия екип (вж.чл.43 НПО);

д) насочване на ученика към занимания, съобразени с неговите потребности (т.5) – тук се изисква информирано съгласие, което може да бъде дадено от родителите, настойниците и попечителите. Осъществяването на тези дейности зависи от възможностите на училището, като е допустимо привличането и на външни ресурси (вж. чл.45 и чл.48, чл.1 НПО);

е) индивидуална подкрепа за ученика от личност, която той уважава (наставничество) – за осъществяването на т.6 се изисква освен желанието на ученика и информираното съгласие на родител, настойник или попечител да е на лице и съгласие от страна на избраната личност. Изброяването на възможните лица по чл.46, ал.2 НПО е примерно, като основното изискване е ученикът да има доверие на тази личност и тя да представлява пример за него и да спомага за развитието на силните страни и за цялото му личностно развитие (вж. чл.46 и чл.48 НПО);

ж) участие на ученика в дейности в полза на паралелката или училището (т.7) – тази дейност се избира съвместно с класния ръководител. Тя трябва да е съобразена с възрастовите особености на ученика и да не унижава неговото достойнство (вж.чл.47 НПО);

з) други дейности, определени в правилника на институцията (т.8).

При отказ от страна на родител, настойник/попечител да даде информирано съгласие в предвидените в Наредбата случаи, директорът на училището уведомява органите за закрила на детето по местоживееенето на детето (чл.48, ал.3 НПО).

3. Роля и значение на другите ученици, като участници в образователния процес, за въздействие и мотивация на учениците с проблемно поведение – при осъществяване на дейностите по превенция на насилието в училищна среда важна роля биха могли да изиграят други ученици от училището. Най-напред те биха могли да въздействат със своя пример, като спазват правилата за поведение в паралелката и училището. По-нататък те могат да покажат на ученика със склонност към насилие колко е важно да се зачитат правата, честта и достойнството на другите, и да му помогнат да разреши възникналите конфликти в доброжелателен дух, без да се стига до прояви на насилие (вж. чл.172 ЗПУО).

Принципно важно е и предоставеното право на учениците чрез формите на ученическо самоуправление да участват в обсъждането при решаването на въпроси, засягащи училищния живот и училищната общност. Нека да напомним, че детето има право на изразяване на мнение. Упражняването на това право може да бъде ограничено само по законов ред, като се имат предвид необходимостта от зачитане правата и репутацията на другите, както и обществено значими ценности (вж. чл. 13 Конвенцията за правата на детето). Конкретен пример – в едно основно училище в училищния координационен съвет за справяне с тормоза в училището са включени и двама седмокласници от това училище.

II. Особености при налагане на наказания на учениците съгласно Закона за предучилищното и училищното образование.

1. Раздел 3 на глава 9 ЗПУО, озаглавен „Санкции“, създава ново производство по налагане на определени наказания. От препращащата разпоредба на чл. 205, ал. 5 ЗПУО може да се направи изводът, че това е особено административно производство за налагане на изчерпателно изброени наказания, регламентирано в специален закон. То завършва с издаване на индивидуален административен акт (заповед на директора за налагане на конкретна санкция). Тази заповед може да се оспорва пред горестоящия административен орган, определен по реда на чл. 259, ал. 2 ЗПУО, и да се обжалва по съдебен ред според действащия Административнопроцесуален кодекс (АПК)⁵⁾.

Законовата уредба е допълнена с редица разпоредби в Наредбата за приобщаващото образование, като:

– чл. 51, ал. 2 и 4 НПО – при отстраняване на ученик от час (мярката по чл. 199, ал. 2 ЗПУО) ученикът няма право да напуска територията на училището по време на отстраняването си. За времето на отстраняване на ученика не се отбелязва отсъствие, а наложената мярка се документира в дневника и в училищната книжка. За времето на отсъствието до края на учебния час ученикът извършва предвидени в училищния правилник дейности, съобразени с възрастовите особености и здравословното му състояние и не унижаващи достойнството му;

– чл. 52 НПО – в зависимост от причините за проблемното поведение освен наложената санкция на ученика се предоставя и планирана обща подкрепа за личностното развитие, като видовете дейности са примерно изброени в разпоредбата. Целта на тази обща подкрепа е да не се допускат повече нарушения или отпадане от училище. Видът на тази подкрепа се определя от координиращия екип съвместно с класния ръководител, учителите на ученика и родителя и другите лица, полагащи грижи за детето.

Ако освен проблемно поведение са налице неизвинени отсъствия или риск от отпадане на ученика, педагогическият съветник и/или социалният работник в училището осъществяват връзката и координират сътрудничеството между училището, семейството и обкръжението на ученика⁶⁾;

– чл.53 НПО – задължение на класния ръководител е да уведоми родителя или другите лица, които полагат грижи за детето, ако ученикът е отсъствал повече от един учебен ден и отсъствието не е по някоя от уважителните причини, посочени в чл.54 НПО, и да обсъди с това лице възможностите за отстраняване на причините за отсъствията;

– чл.54 НПО – уважителни причини за отсъствието на ученика и ред за поддържане на контакт при отсъствие на родителя или другите лица, полагащи грижи за детето, повече от един месец от настоящия адрес;

– чл.55, ал.1 НПО – санкциите може да се налагат и за допуснати отсъствия извън уважителните причини по чл.54 НПО, като условията и редът за налагането им се определят с училищния правилник;

– чл.58 НПО конкретизира общото задължение на директора на училището да уведоми родителите за откриване на производството по налагане на санкциите (вж.чл. 204 ЗПУО). Изисква се това уведомление да е писмено, да е посочено конкретното извършено от ученика нарушение и да бъде отправена покана до родителите и другите лица, полагащи грижи за детето, да участват в процедурата по налагане на санкция. В уведомлението се посочват и условията за участие на тези лица в процедурата:

а) за малолетно дете родителят има право да присъства и да изрази мнение. Той представлява ученика лично или оправомощава за това друго лице (същите правила трябва да се прилагат и спрямо настойника на детето с оглед неговата представителна власт спрямо детето под настойничество);

б) при непълнолетно дете родителят отново има право да присъства и да изрази мнение. Той изразява съгласие за извършените лично от ученика действия във връзка с процедурата (същите правила се прилагат и спрямо попечителя на детето).

От уредбата не става ясно какво е участието на лицата по чл.137 СК. Считаме, че след като те полагат ежедневните грижи за детето, взимат активно участие в неговото възпитание и отблизо наблюдават неговото поведение, те също трябва да изразят своето мнение. Тези лица обаче не могат нито да представляват детето, нито да дадат попечителско съгласие за неговите действия – за лицата по чл.137, ал.1 СК това е изрично изключено от самата разпоредба, а за онези по чл.137, ал.4 СК зависи от обхвата на понятието „необходими действия“.

– чл.59, ал.2 НПО – конкретизира общото задължение за изслушване на ученика (вж. чл.204, ал.3 ЗПУО), като по предложение на класния ръководител и/или по молба на непълнолетния ученик, съответно на родителя на малолетното дете или другите лица, които се грижат за детето, ученикът може да бъде изслушан и в присъствие на учител или на друг педагогически специалист от училището или на друго лице, на което ученикът има доверие (на пример наставник на ученика, ако има определен такъв);

– чл.59, ал.3 НПО предвижда изслушване на учители, които преподават на ученика, както и на ученици, запознати с конкретното нарушение.

Спряхме се подробно на подзаконовите разпоредби, които допълват законната рамка на производството по гл.9, раздел 3 ЗПУО, защото въпреки че тази уредба уточнява някои важни въпроси на производството, все пак съществени моменти от това производство остават неясни. От направена справка в библиотеката на Висшия адвокатски съвет беше установено, че към 10.03. 2017 г. в правноинформационните системи „Апис“ и „Сиела“ няма публикувано нито едно съдебно решение по този раздел. Същевременно практиката по прилагането на Закона все по-настойчиво поставя въпроси, чиито отговори не търпят отлагане. Без да претендираме за изчерпателност, тук ще посочим само някои от тях.

1) Може ли родителят на пострадалото от насилие дете да стане инициатор за образуване на производството и по какъв ред трябва да стане това? Склонни сме да отговорим на този въпрос положително и с оглед едно невлязло в сила съдебно решение, по което едно училище е осъдено да заплати на своя ученик обезщетение за имуществени и неимуществени вреди, претърпени вследствие бездействието на администрацията на училището. На решението ще се спрем малко по-долу, но по аналогия можем да приемем, че родителят има право да подаде молба до директора на училището, в която по възможност изчерпателно и точно да опише извършеното спрямо неговото дете провинение, и ако са му известни, да посочи и запознатите с нарушението лица.

2) Необходими ли са особени правила за налагане на санкции на деца със специални образователни потребности? Склонни сме да отговорим на този въпрос също положително, най-малко по една причина – след като законът предвижда на тези деца да бъде предоставена обща и допълнителна подкрепа, и възлага определени функции на екипа за подкрепа на личностното развитие, редно е в производството да бъде представено и писмено становище на този екип, включително и с оглед предложената санкция. Становището на екипа не е задължително за директора на училището, но когато не го приеме, той трябва да изложи мотиви за това. При обжалване на заповедта по общите правила на АПК на горестоящия орган/съда се изпраща цялата преписка и становището на екипа трябва да бъде обсъдено заедно с останалите доказателства по делото.

3) Как да се постъпи с ученик, извършил прояви на насилие спрямо други ученици и дори спрямо класния си ръководител, ако този ученик въз основа на медицински документи попада в обхвата на изключението на чл.200, ал.5 ЗПУО? Трудно е да се даде категоричен отговор на този въпрос. От анализа на приложимата нормативна уредба (ЗПУО и НПО) може да се приеме, че подобен въпрос е от компетентността на регионалните екипи за подкрепа на личностното развитие, създадени към регионалните центрове за подкрепа

на процеса на приобщаващото образование (вж. чл.190 ЗПУО и гл.3, раздел 4 НПО). Затова в тези случаи според нас е редно директорът на училището да уведоми директора на регионалния център за подкрепа на процеса на приобщаващото образование. Директорът на регионалния център следва да разпорежи проверка по случая и въз основа на резултатите от проверката да бъдат препоръчани конкретни мерки (например настаняване на провинилия се ученик в център за специална образователна подкрепа).

Следователно при следващи промени в Закона за предучилищното и училищното образование предлагаме да бъдат изменени и допълнени чл.200, ал.5 и чл.204 ЗПУО⁷⁾.

2. Едно важно съдебно решение – в прегледа на съдебната практика по закрилата на децата срещу насилие открихме едно съдебно решение, което, макар и невлязло в сила, е особено интересно, тъй като делото е образувано по повод иск на родител за извършено спрямо неговото дете насилие в училище. Това е решение № 100/6.03. 2015 г. на Административен съд – Плевен, по адм.д. № 610/2014 г.

От фактическа гледна точка, по делото е установено следното. Пострадалото дете К. е ученик във втори клас. То е с диагноза „лека умствена изостаналост“ съгласно решение на ТЕЛК. На 6.11.2012 г. класът е бил заведен на театър. Заедно със свой съученик П. пострадалото дете е отишло до тоалетната със знанието на ръководителя, където е станало жертва на сексуално насилие от страна на своя съученик. По делото е приложена полицейска преписка и постановление за отказ от образуване на досъдебно производство. Поради малолетието на извършителя е прието, че деянието е осъществено, но не е наказуемо по посочените причини. Последното се установява и от показанията на пострадалото дете, дадени в съдебно заседание в присъствието на представител на дирекция „Социално подпомагане“. За случая устно е бил сигнализиран и директорът на училището. Деянието е било извършено отново на 19.11.2012. (отново устно е бил уведомен директорът на училището) и на 07.01.2013 г. На 10.01. 2013 г. П. отново е нанесъл побой над К., което се доказва и от приложеното по делото съдебномедицинско удостоверение. Прегледът е бил извършен по искане на бащата на К., който е дал предварителни сведения за побой с юмруци на 10.01. 2013 г. и за блудствени действия на 07.01. 2013 г.

От страна на училищното ръководство са предприети следните действия. За ученика К. е изготвена индивидуална програма по български език и математика от училищния екип за комплексно педагогическо оценяване. Описаният през м. ноември случай е разгледан на две заседания на 23 и 26.11.2012 г. от Училищната комисия за борба с противообществените прояви на малолетни и непълнолетни (УКБППМН). На заседанието е било предвидено разглеждане на случая и са били поканени родителите на П. Те не са се явили на първо-

то заседание и затова е била проведена нова среща с тях на 23.11. 2012 г. На втората среща е взето решение родителите на П. да направят независима консултация с психолог или психотерапевт и да представят заключението на специалиста от училищния екип. При следваща негативна проява на П. комисията да извести служебно службата за социално подпомагане „Закрила на детето“ в града. Така взетите решения са доведени до знанието на родителите на двамата ученици, като на поканата за явяване се отзовал само бащата на П., не и този на К. В училището е създаден училищен координационен съвет за справяне с тормоза, утвърден със заповед от 15.10.2012 г. Със същата заповед е назначена комисия за работа по училищен координационен съвет за справяне с насилието, вместо да е назначен училищен координационен съвет за противодействие на училищния тормоз между децата и учениците в училището. От становището на Регионалния инспекторат по образованието е установено, че в училището няма разработена система за прилагане на координационен механизъм за взаимодействие при работа в случаи на деца, жертви или в риск от насилие и за взаимодействие при кризисна интервенция от 15.03 2010 г., както и на механизъм за противодействие на училищния тормоз между децата и учениците в училище, утвърден със заповед № РД -09-611/18.05 2012 г. на министъра на образованието, младежта и науката. Издадената от директора заповед не е в изпълнение на този механизъм. Назначената комисия не е работила и не е поставила на видно място в училището схема за докладване на случаи на тормоз над деца и ученици. Към момента на проверката от Инспектората на образованието (11.02. 2013 г.) училищният координационен съвет не е създал единен регистър за регистриране на ситуации на тормоз в училището. Със заповед на директора на училището по предложение на класния ръководител ученикът П. е наказан с наказание „Забележка“ за „системно неизпълнение на указания и разпореждания на класния ръководител, системен тормоз върху ученици на двора и класната стая“. За извършеното през м. януари 2013 г. насилие над К. е образувана полицейска преписка, като директорът на училището е изпратил писмо до началника на районното управление на полицията. След проведена психиатрична консултация на детето П. с детски психиатър е дадена препоръка за индивидуализиране на подхода към детето и включването му в терапевтична група за развитие на социокомуникативни умения, самоконтрол и регулация на поведението. На 11.01. 2013 г. бащата на П. подава молба до директора на училището за преместване на детето в друга паралелка, което е осъществено със заповед от същата дата. На 16.01. 2013 г. е проведен педагогически съвет на училището, на който е разгледано поведението на учениците П. и К. Взети са решения за уведомяване на отдел „Закрила на детето“ към дирекция „Социално подпомагане“ за поведението на двамата ученици, като на П. е наложено със заповед на директора наказание „Предупреждение за преместване в друго училище“.

По делото в съдебно заседание е разпитано детето К., който разказва за своите непрекъснати конфликти с П. Разказва за удар с химикалка по главата, след което му е направена превръзка, както и за счупване на очила. Твърди, че П. го биел всеки ден, за което се оплакал на класния ръководител, който не направил нищо. Описал е и посещението в тоалетната, когато П. го накарал да си свали бельото.

По делото е изслушана съдебно-психиатрична експертиза, от която се установява следното. К. живее в непълно семейство, майката е лишена от родителски права и детето се отглежда от баща си. Към момента е в четвърти клас и е инвалидизиран с 30% ТЕЛК със заболяване „Умствено изоставане лека степен“. Умствената ретардация (недоразвитие) е състояние на задържано или непълно развитие на интелекта. К. е общителен, но недооценен, наивен, доверчив и лекомислен при действията и постъпките си, с повишена внушаемост и манипулируемост. Изпитвал е физически болки в резултат от деянията на съученика си, но не може да го оцени като унижаващ сексуален акт, тъй като липсва морална оценка на събитията. На този етап К. оценява постъпките въз основа на последиците, моралното чувство е в зависимост от психическото развитие, затова, когато К. е ошетен, съзнанието му е отворено към възможност за прибегване към агресивност. След промяна на ресурсната учителка и директора на училището и със сигурност след преместването на П. в друго училище има подобрение в психичното състояние на К. С израстването при него се наблюдава подобрение в адаптацията му в училищната среда. При разпита психиатърът допълва, че не е налице депресия, тя не е характерна за децата на неговата възраст.

Съдът приема, че директорът на училището не е изпълнил конкретни изисквания от установения със заповед на министъра на образованието и науката Механизъм за противодействие на училищния тормоз между децата и учениците в училище. По-нататък съдът се основава на легалните определения за насилие (§1, т.1 – 5 ППЗЗДет.) и на разпоредбата на чл.7, ал.1 и 2 Закона за закрила на детето, който задължава всяко лице, на което стане известно, че дете се нуждае от закрила, да уведоми съответните органи (дирекция „Социално подпомагане“, Държавната агенция за закрила на детето или МВР). Същевременно училището е задължено да осигури ресурсна обезпеченост за прилагане на установения механизъм.

Затова съдът приема, че предявеният иск от бащата на К., като негов законен представител, е допустим и частично основателен. Установен е конфликт между К. и П., който е следвало да бъде решен. Не е доказано да са предприети своевременни и адекватни мерки от страна на училищното ръководство нито изобщо, нито с оглед конкретните събития. Събранията на училищната комисия по ЗБППМН са довели до приемане на препоръки до родителите без конкретно разрешаване на проблема, което довело до продължаване на кон-

фликтната ситуация. Едва на 16.01.2013 г., и то по молба на родителя на другото дете П., то е преместено в съседен клас, като до този момент двете деца са седели и на един чин. Едва след преместването на П. в друг клас, съответно в друго училище, състоянието на детето К. е стабилизирано.

Съгласно чл.1, ал.1 ЗОДОВ (Закон за отговорността на държавата и общините за вреди) държавата отговаря за причинени на граждани и юридически лица вреди от действия или бездействия на нейни органи и длъжностни лица при или по повод изпълнение на административна дейност. (Същата хипотеза е регламентирана в чл.203 АПК.) Според чл.4 ЗОДОВ обезщетението се дължи за всички имуществени и неимуществени вреди, пряка и непосредствена последица от увреждането. По силата на препращащата разпоредба на §1 ЗОДОВ за неуредените случаи се прилагат разпоредбите на гражданските и трудовите закони – в случая на чл.52 ЗЗД, според който обезщетението за неимуществени вреди се определя от съда по справедливост.

В разглеждания по делото случай вредите са настъпили в резултат на незаконни бездействия на длъжностни лица от училището – преди всичко от директора на училището, който не е предприел мерки за пресичане на агресивното поведение на П. спрямо К. и не е изпълнил задълженията си по Механизма за противодействие на училищния тормоз. Не са били предприети действия и от страна на останалите учители в училището.

Съдът приема за доказани неимуществени вреди – затвореност и изолация, нежелание да контактува с връстниците си, получаване на внезапни избухвания от гняв, изпитване на болки, унижения и страдания. Налице е причинна връзка между незаконосъобразното бездействие на администрацията на училището и настъпилата вреда. Неимуществените вреди не следва да бъдат уважени в пълен размер – не се касае за трайни и необратими последици в психическото и емоционалното състояние на детето.

За основателни са приети и имуществените вреди – таксата, платена за издаване на медицински удостоверения, които да бъдат уважени в пълен размер.

Решението може да се оспорва с касационна жалба пред Върховния административен съд и затова очакваме и становището на върховните съдии по случая.

NOTES/БЕЛЕЖКИ

1. Използваните в статията нормативни актове са цитирани според тяхната редакция, действаща към ДВ, бр.28/04.04. 2017 г.
2. Легалното определение на понятията „насилие“, „физическо насилие“, „психическо насилие“, „сексуално насилие“ и „пренебрегване“, като вид насилие, се съдържат в §1, т.1 – 5 Правилника за приложение на Закона

- за закрила на детето (ППЗЗДЕТ). По тълкуването на тези понятия има и поредица от решения на гражданските и административните съдилища.
3. За принципа на сътрудничеството с родителите и другите права и задължения на родителите вж. по-подробно Кузманова, Я. Основни права и задължения на родителите според новия Закон за предучилищното и училищното образование, сп. „Адвокатски преглед“, 2016/кн.8, с.3 – 24.
 4. Децата, жертви на насилие, са „деца в риск“ по смисъла на Закона за закрила на детето и Закона за предучилищното и училищното образование (срв. §1, т.11, б. „б“ ДР ЗЗДет. и §1, т.6, б. „б“ ДР ЗПУО. (За предвидените в Закона за закрила на детето мерки за закрила на детето от насилие вж. напр. Кузманова, Я. Закрила на дете срещу насилие в семейна среда, сп. „Общество и право“, 2007/кн.7, с.52 – 61 и кн.8, с.47 – 61.)
 5. Извън тематиката на настоящата статия остава подробното разглеждане на приложимите разпоредби на Кодекса. По тези въпроси вж. напр. Пенчев, К. Ив. Тодоров, Г. Ангелов, Б. Йорданов. Административнопроцесуален кодекс – коментар, изд. Сиела, С., 2006 г.
 6. Тук е важно да посочим една съществена разлика между легалните определения за дете в риск, цитирани по-горе. Определението в §1, т.11 ДР ЗЗДет. е по-широко – б. „д“ посочва като такова и детето в риск от отпадане от училище или което е отпаднало от училище.
 7. За улеснение на законодателите предлагаме и примерни текстове за изменение и допълнение на двете разпоредби в бъдещия закон за изменение и допълнение на ЗПУО:
 - §1. В чл.200, ал.5 се създава изречение второ: В тези случаи директорът на училището задължително уведомява регионалния център за подкрепа на процеса на приобщаващото образование.
 - §2. В чл.204 правят следните изменения:
 1. Създава се ал.5 (нова):
 - /5/. При налагане на санкция спрямо ученик със специални образователни потребности писмено становище дава и екипът за подкрепа на личностното развитие, който работи с ученика. Становището на екипа не е задължително за директора, но когато не го приеме, той е длъжен в заповедта да изложи мотиви за своето несъгласие.
 2. Досегашната ал.5 става ал.6.

REFERENCES/ЛИТЕРАТУРА

- Pandin, St. (2011). Kak da premahnem agresiyata v uchilishte? Vaprosat e greshen. *Az-buki*, XXI, s 6. [Пандин, Ст. (2011). Как да премахнем агресията в училище? Въпросът е грешен. *Аз-буки*, XXI, с 6].
- Pandin, St. R. Levi (2014). Savremennata obrazovatelna politika na Ungaria i integratsiyata na romite. V: *Strategii na obrazovatelnata i nauchnata*

politika, 2014, kn. 4. [Пандин, Ст. Р. Леви (2014). Съвременната образователна политика на Унгария и интеграцията на ромите. В: *Стратегии на образователната и научната политика*, 2014, kn. 4].

PREVENTION AND INTERVENTION OF VIOLATIONS AND PROBLEMATIC BEHAVIOR IN SCHOOL – EDUCATIONAL, PSYCHOLOGICAL AND LEGAL ASPECTS (PRACTICAL DIMENSIONS)

Abstract. The article examines the possible forms of prevention and intervention in the field of secondary education. The manifestations of violence and problematic behavior are presented through the prisms of education, psychology and law.

✉ **Ms. Yana Kuzmanova, lawyer**
Sofia Bar Association
1000 Sofia, Bulgaria

Mr. Stanislav Pandin
University of Sofia
15, Tsar Osvoboditel Blvd.
1504 Sofia, Bulgaria
E-mail: stanislavpandin@abv.bg